

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ ПРОФ. Д.Ф.Н. СТИЛИЯН ЙОТОВ ЗА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

НА ВЕРА МАРИНОВА ЛЮБЕНОВА НА ТЕМА:

СЕЛАРС И МИТЪТ ЗА ДАДЕНОТО

ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА СТЕПЕН “ДОКТОР” ПО
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ – 2.3. ФИЛОСОФИЯ (СЪВРЕМЕННА ФИЛОСОФИЯ)

I. Данни за дисертанта. Вера Любенова има магистърска степен по философия от Софийски университет „Св. Климент Охридски” (СУ), придобита през 2005 г., и допълнителна квалификация „философия за деца”. В следствие специализира в областта на чуждоезиковото обучение в центрове в България и Германия. В периода след 2007 г. е гимназиален преподавател по дисциплините от философския курс и хоноруван асистент в СУ.

II. Данни за докторантурата. Вера Любенова е зачислена като редовен докторант по съвременна философия в СУ през 2009 г. в следствие на спечелен конкурс. По време на докторантурата си е изпълнила всички нормативни изисквания и задачи, поставени от научния ѝ ръководител – проф. Димитър Денков. Във връзка с изследванията си специализира във Фрайбург (Германия) и Антверпен (Белгия), участва в летни школи. През 2012 г. е отчислена с право на защита. Дисертационния си труд представи за предварително обсъждане и го защити убедително пред преподавателския състав на катедра „История на философията” на СУ. Окончателната версия е съобразена с направените препоръки. При реализирането на дисертацията няма допуснати нарушения. Нямам съмнения, че разработката е извършена самостоятелно от дисертанта.

III. Данни за дисертацията и автореферата.

По своя *характер* дисертацията на Вера Любенова представлява историко-философско изследване в чист вид, реконструиращо контекста на зараждане, основни понятия и ключови решения в творческия път на американския учен Уилфрид Селарс. Същевременно тя е принос към едно по-общо и традиционно обсъждане в полето на емпиричната и аналитичната философия на т. нар. проблем за „даденото” – на непосредствените данни и феномени, с които разполага съзнанието, а познавателният процес приема за самоочевидни, за достатъчно надеждни и дори за безспорни. От своя страна, самото заглавие на дисертацията – дефинирането на „даденото” като „мит” – подсказва, че в нея става дума за критическа преценка на изследвания традиционен

проблем. В *технически план* изложението е организирано и представено в компактен, но достатъчен обем, структурата му е прегледна и добре балансирана, а акцентите в отделните дялове на съдържанието изпъкват отчетливо. *Темата* е изведена и поместена в контекста на значими международни изследвания и подходи, както и във връзка с момент от развитието на философията в България. Дисертацията си поставя за *цел* да експлицира мястото, ролята и значението на проблема за даденото във философията и поставянето му под въпрос, т.е. критиката му като мит най-вече в теорията на У. Селарс, но и на редица съвременни философи от края на ХХ и ХХІ в. В тази връзка авторката си поставя серия от конкретни *задачи*, чиито решения защитава аргументирано с помощта на *анализи* върху творчеството на Дж. Райл и Л. Витгенщайн, на У. Селарс и И. Кант. При разгръщането на доказателствата са взети предвид основни влиятелни позиции, което е видно и от цитиранията под линия, и от литературата в края на текста. Съгласно служебните данни дисертацията се състои от увод, две глави и заключение, изложена е на 155 стр. и се съпътства от библиография, включваща 118 заглавия на български, английски, немски и руски езици. Авторефератът представя коректно и пълно основните моменти в дисертацията, а самопреценката за приносните моменти е организирана системно и акцентира ясно върху достиженията на всяка от стъпките на изследването.

Използваната *методология* реконструира линии на творческо развитие в научното дело на У. Селарс и се придържа към стандартите за историко-философско изследване: подбира внимателно контекстите и коментарите, осветляващи проблемни моменти, използва прецизно терминология, с която изпъква спецификата при осмислянето на тези проблеми, чертае паралели с тяхното обсъждане в съвремението ни.

Езикът на Вера Любенова е четивен, стремящ се да стига до прецизни формулировки, заключенията ѝ са ясни и в постоянна връзка помежду им. Въпреки дългогодишната си ангажираност с темата авторката запазва критичната дистанция към предмета на своето изследване – делото на У. Селарс и на неговите ученици и последователи.

Актуалността на изследването изпъква още във *въведението*, в което се прави равностметка на появата на темата за даденото във философията на Дж. Райл и Л. Витгенщайн и на превръщането ѝ от У. Селарс в основна и отправна точка на собствената му критика през 50-те години, както и на критиката от страна на едни от най-важните философи след 90-те години на ХХ в. Вера Любенова не само посочва, колко засилен е интересът към темата по световни форуми и в публикации на водещи

издания, но изтъква нуждата от нейното разглеждане във връзка с присъствието на проблемът за даденото във философията на Д. Михалчев, за което липсват специални изследвания, или те не са в съпоставка между българския американския философи.

Първа глава „От мита за даденото към мита за духа в машината. Картезианската традиция” се състои от 6 параграфа и се базира най-вече върху емблематичната книга на В. Селарс от 1956 г. *Емпиризм и философия на духа*. В нея Вера Любенова първоначално повдига булото, легнало върху смисъла на термина „мит”, и с помощта на чужди и свои анализи разкрива нееднозначната му употребата съответно като „легитимираща история”, но и като „грешка”. Което не значи, че обяснителните истории не може да се провалят, но грешките са неправомерни дефекти от самото начало.

На този фон В. Любенова убедително посочва, че митът за даденото при Селарс следва да се разглежда в синхрон с идеите за категориална или натуралистка грешка (съотв. при Г. Райл и при Дж. Мур), т.е. че навсякъде си имаме работа с *епистемна грешка*: с неправомерен преход от епистемно към неепистемно съдържание и с вярата, че такъв преход е възможен дори без остатък. Предимството на Селарс, според нея, се състои не само в обобщението на различни гледни точки (застъпени десетилетия по-рано от аналитични философи), но и в обратната проекция на критиката върху история на философията през епохата на модерността до етапите на нейната съвременност.

Ето как класическите доктрини на рационализма (в лицето на Декарт) и на емпиризма (в лицето на Лок) се интерпретират като достойни, заслужаващи справедливо критиката и на Г. Райл, и на Дж. Мур, но пред съда на У. Селарс същите представители на ранната модерност изглеждат в еднаква степен погрешни в стремежа си да търсят и откриват – било в интелектуалната интуиция или пък в сетивния опит – *непосредствен и безспорен фундамент* на цялото познание. Защото – и това е главният упрек на Селарс – те не си дават сметка, че заедно с това безкритично предпоставят възможност за директна обосновка на познанието върху непознавателни факти, върху непоклатими и имунизирани срещу корекция базисни убеждения. Това е „първородният грях” на всеки фундаментализъм (или фундационализъм), наследен навярно от Аристотел и пренесен чак върху логическия позитивизъм на ХХ в. Във всичките му разновидности е налице неправилно схващане на запознанството (*acquaintance*) като епистемно отношение, каквото то не е и може да бъде такова едва в контекста на система от убеждения, т.е. моментът на истинност в него да е продукт на извод (*inference*), а не на изначална даденост.

Дисертантката убедително посочва предимствата на Селарсовата постановка, благодарение на което митовете, за които става дума при други критици, изглеждат вторични и надстроени спрямо „мита за даденото”. За съжаление тя дори не намеква, по какво позицията на Селарс се отличава от тази на У. Куайн, изразена по същото време и преследваща сходна цел.

Чувствително по-обемният §5 от първа глава е посветен на отношението на Селарс към автори – Г. Райл и Л. Витгенщайн, които заедно с него споделят критиката към даденото. До колкото мога да преценя този „семеен спор” се радва на малко съществени изследвания дори в интернационален план и насочването на Вера Любенова към него може само да се приветства. Тя, първо, убедително показва, че след лингвистичния обрат във философията старата тема за *непосредствеността на даденото* се трансформира и „снима” като проблем за *личния език (private language)*. След което реконструира критиката към този проблем и преодоляването му с помощта на идеята за езиковите игри (при Витгенщайн), както и с тази за разликата между *know how* и *know that* (при Райл). Накрая, Любенова интерпретира тези „съюзнически” решения като бихейвиористки (с. 61), при което внимателно се застрахова „трояко”, а именно: че подобна квалификация може и да е прибързана и научно спорна или неточна, че самите Витганщайн и Райл са я предвиждали като възможна и клеймяща, но че за Селарс тя е изглеждала приемлива и основателна. Поради което сам се е определил като бихейвиорист, само че като застъпник не на „философски”, а на „методологически” бихейвиоризъм (с. 70). (Впрочем, във връзка с усвояването на езика при децата застъпва позиция, означена от самия него като „вербален” бихейвиоризъм.)

На практика Селарс се опитва да запази спецификата на вътрешно-психичните епизоди, която при Райл и Витгенщайн сякаш се е изпарила или разтворила в дейността (активността) на мисленето или на ходовете, съставлящи езиковите игри. С помощта на Р. Рорти дисертантката посочва, че *и бихейвиоризмът* трудно се разделя с наследството на епистемологията, която *залага на фундаменти, на някакво дадено*, макар то да не се схваща като съзерцавано с разума или притежавано в сетивния опит (с. 60). Затова с помощта на анализ на т. нар. „мит за Джонс” на Селарс – геният, героят реформатор на установената практика на една езикова общност – се предлага ревизия на бихейвиористичните теории, за да им се даде шанс, в тях да намери място изразяването на вътрешни епизоди, на ментални състояния от страна на участниците. По образеца на научните обяснения, в които – чрез съзидателно конструиране – получават присъствие и ненаблюдаеми обекти, аналогично и психичните феномени биха могли да се сдобият

с обективно или публично битие. В даден момент, след като някой (т.е. Джонс) е осъзнал наличието на проблем – в случая, когато околните имат рационално поведение и без да говорят – той може да постулира хипотеза за мислене на ум чрез ментални епизоди, после другите да свикнат с помощта ѝ – също като е с някоя теория – да си обясняват вътрешната страна на чуждо поведение и накрая да започнат да откриват и собствените си ментални преживявания с помощта на същата тези теория, но вече без да наблюдават и нечие поведение. По този начин бихейвиоризмът – при който наблюдението на поведението е догма и граница на обяснението – би се оказал само междинен етап от разгадаването на познавателния процес. От друга страна схващането на *менталните епизоди като постулати, а не като репрезентации* избягва всяко обвинение, че митът за Джонс би могъл да се окаже форма на мита за даденото.

Вера Любенова е права, когато твърди, че с решението си Селарс сменя „мита за даденото” с „мита за Джонс”, при което вътрешните епизоди не изчезват в лингвистичната практика, а се завръщат, но този път нито са изначални, нито неопровержими. Заслужава похвала и реконструкцията ѝ на видовете вътрешни епизоди, за които не рядко се казва, че всички те били интенционални. Докато Селарс разкрива, че интенционални, насочващи вън от себе си, са само някои (мисли, т.е. убеждения), други обаче не са и съдържанието им се изчерпва с преживяването им (усещания); освен това са налице и такива, в които се съдържа момент на мнимост (мнения). Уместно, струва ми се, би било ако на това място в дисертацията се посочи, че делото на Селарс реферира и към критиката, отправена по същото време от Ноъм Чомски към бихейвиоризма на Бъръс Скинър.

Втора глава „Кант и митът за даденото. Кантианските вариации на Селарс” съдържа две самостоятелни части, посветени на по-късни произведения и на лекции, в които Кантовата философия е централна тема. За съжаление не са взети предвид лекциите на Селарс от 1981 г. „Основания за една метафизика на чистия процес”, които представят финалната вересия на възгледите му.

В *част I* се повдига въпроса, доколко критиката на Селарс към традиционната и съвременната епистемология се отнася и до Кант, дали теорията за нагледа на Кант не е подвластна на мита за даденото? В преценката си Любенова се „доверява” по-скоро на Селарс, отколкото на самия Кант, но това, все пак, е определящият момент в дисертацията ѝ. Така на преден план излиза тезата, че функционално нагледът (*Anschauung*) клони (би трябвало да съдейства) по-скоро в концептуалното-опосреденото, а не в сетивно-непосредственото отношение към предметността на

познанието. За съжаление обаче, в очите на Селарс Кант е проявил непоследователност и е допуснал в собствената си теория сетивното да обременява нагледа така, че да възникне *ефект на неконцептуална репрезентация*, сходен с този при автори, които са истински обладани от мита за даденото. Поради което Селарс предлага едновременно изначалната сетивност да не се свързва прибързано с функциите на нагледа и всеки момент на непосредственост в опита, за която Кант настоява, да се схваща като езиково опосреден, т.е. че всяка сетивна репрезентация в човешкото познание се придружава от и разпознава чрез показателно местоимение (този). Така нагледите стават по-концептуални, отколкото са при Кант. „Даденото” (*given*) е така да се каже „взето” (*taken*), при това „взето като такова и такова”.

Тази своеобразна защита на Кант от самия Кант се споделя не само от Селарс, но и от съвременници като Дж. Макдаул, при когото обаче Кант е защитен и от добронамерената редакция на Селарс, където ролята на нагледите е ненужно раздвоена и допълнена с тази на сетивните впечатления (*sense-impressions*), а ролята на понятията е подчинена на принципи, чиято същност е кохерентиска. От своя страна Макдаул привиква отглас от мита за даденото в Кантовото признаване на пространството и времето като факт на човешката субективност. Проследяването на тази линия позволява на Вера Любенова да направи едно от най-оригиналните заключения в работата си, че всяка критика на мита за даденото не цели да го премахне изобщо, а да обори вярата, че познанието се обосновава върху него. В крайна сметка даденото е необходимо, но не и достатъчно условие за нормативност в епистемологията.

В последната *част 2* Вера Любенова реконструира начина, по който Селарс „снима” трансценденталния идеализъм на Кант – т.е. схващането, че познаваме само феномените, които можем да конструираме в съзнанието си, не и нещата сами по себе си. С решението си той, от една страна, отъждествява това равнище на познанието с „очевидната картина” (*manifest image*) за света, от друга, го допълва с „научна картина” (*scientific image*) за света, която обаче е реалистична, защото има достъп и до ноумените. Както в мита за Джонс, така и тук, познанието се оказва инференциално и включващо както видима, емпирично познаваема, така и невидима, научно конструирана реалност. За съжаление в текста остава открит, или по-скоро незабелязан, въпросът, дали и доколко пътят на „научния реализъм” се отличава от този на „абсолютния реализъм”, прокаран в немската философия веднага след Кант. Нещо повече, не се повдига и въпросът дали „научният реализъм” на самия Селарс няма

статуса на регулативен идеал, т.е. дали и при него това не е разновидност на трансцендентален идеализъм, застъпван от Кант.

В *заключението* на дисертацията се правят обобщения, че проектът на Селарс следва духа на Кантовата философия, опитвайки се да отговори на два въпроса: Не само как е възможно познанието, а какво прави познанието ни легитимно? и: Възможен ли е някакъв друг вид познание, който също така да е легитимен?

IV. Научни приноси. Преценката ми за приносите на дисертацията е следната:

(а) Вера Любенова показва убедително какъв е смисълът и какви са ролите на понятието „мит” във философията на У. Селарс.

(б) Дисертацията убедително показва, че проблемите, свързани с „мита за даденото” не са специфични за един дебат през 40-50 години на XX в., а ключови за историята и за съвременното състояние на философията, и в частност – за същината и легитимността на познавателния процес.

(в) Изследването на дисертантката върху У. Селарс не само запълва една празнина в българската наука, но може да послужи за по-добро осмисляне на решенията във връзка с лингвистичния обрат във философията, спора между реализъм и антиреализъм, между фундаментализъм и кохерентизъм в познанието, концептуализъм и неконцептуализъм в сетивността, ролята на навиците и правилата в управлението на човешкото поведение.

V. Забележки и въпроси.

Съвременните „селарианци” разглеждат наследството на своя учител или като го хегелианизират (Р. Брандъм и Дж. Макдаул) или като го биологизират (Рут Миликан). Тези актуализации обаче са ирелвантни към изследването на Вера Любенова. Предвид историко-философския характер на дисертацията уместно изглежда да се попита: Може ли Кантовото понятие за наглед да се спаси от критиката на Селарс, или на Макдаул? Все пак внимателният прочит на Кант открива, че рецептивност и сетивност не са функционално покриващи се напълно понятия, че нагледите не са продукти на някаква чиста рецептивност, а и на синтеза. Доколко Селарас и Макдаул обръщат адекватно внимание на комплексното понятие за синтеза при Кант или на специфичните роли на нагледа и на понятията в схващането му за съжденията? Ако се окаже, че в теорията на Кант функционира специфична спонтанна синтеза на сетивните данни преди тази на формите на нагледа, но че заради нея пространството и времето са начин човешката форма на съществуване да използва разума си, няма ли да се докаже, че Кант все пак се

е справил с мита за даденото; че даденото при него не е заразено с вярата в така силно разпространения и устойчив мит на познанието?

VI. Публикации, участия в научни форуми и в научно-административни органи. Приложените справки позволяват да се види, че по време на докторантурата си Вера Любенова е взела участие в пет национални и два международни научни форума, а във връзка с дисертацията си има пет собствени научни публикации, две от които в реферирано списание. Тази публичност представя в пълнота основните резултати от изследването ѝ и позволява на научната общност да си създаде представа и мнение за постиженията ѝ. Специално внимание заслужава дейността ѝ като преводач на класически философски текстове, благодарение на което на български език се появиха за пръв път основни произведения на Д. Хюм и на Ч. С. Пърс.

VII. Лични впечатления. В качеството си на преподавател в СУ съм имал възможността да се убедя в изследователските и преподавателски способности на Вера Любенова. С нея сме водили съвместни занятия със студенти по социология и сме проверявали знанията им, рецензирал съм и съм подкрепял нейни проекти, които са подпомагали развитието ѝ и са ѝ давали възможност за международни изяви. Възхищавал съм се от упоритостта и търпението ѝ при превода на текстове от XVIII и XIX в.

С Вера Любенова нямам съвместни публикации.

VIII. Заключение. Като имам предвид изброените достойнства на дисертационния труд на Вера Любенова, задълбочеността на познанията ѝ в областта на изследваната от нея тема и уменията ѝ в нея да откроява проблеми и да ги анализира исторически и философски давам своето положително становище и изразявам убеждението си, че уважаваното жури трябва да присъди на докторанта научно-образователната степен “доктор”.


(проф. дфн Ст依иян Йотов)

София, 26 февруари 2016 г.